

EEN ONDERZOEK NAAR DE ERFGOEDWAARDE VAN OPENBARE GEBOUWEN IN GENT (1945-1985)

Evert Vandeweghe¹

Een inleiding

De voorbije jaren werd in toenemende mate aandacht besteed aan kwalitatieve overheidsarchitectuur. Een voorbeeld hiervan zijn de vele publicaties en tentoonstellingen die gewijd werden aan de Open Oproep van de Vlaamse Bouwmeester. Dit is een selectieprocedure voor ontwerpers van overheidsopdrachten die in 1999 werd opgericht met het oog op architecturale kwaliteit. Vaak wordt deze recente hausse in openbare architectuur gecontrasteerd met de voorgaande periode. Zo stelt men in een recente publicatie over de Open Oproep: *“In de jaren ’90 telde ons land nauwelijks overheidsgebouwen waar architectuurcritici of het bredere publiek enthousiast over waren”*.²

Ook in oudere publicaties overheerst vaak een negatieve perceptie over de overheidsarchitectuur die in Vlaanderen (en België) gerealiseerd werd in de naoorlogse periode, en dit in tegenstelling tot de privéopdrachten uit die periode. Zo stelde Marc Dubois in een artikel uit 1991 over Belgische architectuur uit de jaren tachtig: *“Veel interessante voor het publiek toegankelijke gebouwen zijn er niet”* en ook: *“Overheidsgebouwen die het louter functionele overstijgen (...) zijn uiterst zeldzaam in het Belgische architectuurlandschap.”* De oorzaak voor deze malaise zou liggen in de toekenning van de opdrachten, die vaak gebeurde op basis van partijpolitiek eerder dan expertise, en in de ontoereikende financiering waardoor projecten eindeeloos uitgesteld en herwerkt werden.³ Ook Francis Strauven haalde deze verklaringen aan in een artikel uit 1987 maar toonde zich nog onverbiddeijker in zijn oordeel: *“Architectuur behoort niet tot de zaken waaraan in België van overheidswege*

¹ Dit artikel is gebaseerd op onderzoek dat de auteur uitvoerde als medewerker van het agentschap Onroerend Erfgoed. De auteur bedankt Julie Verhelst en de anonieme referenten voor het nalezen van eerdere versies van dit artikel.

² M. Liefoghe M. en M. Van Den Driessche 2019, *Open oproep: 20 jaar architectuur in publieke opdracht*, Brussel, p. 3.

³ M. Dubois, ‘1980-1990 Fragmenten van architectuur in België’, *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*, 3 (1991), pp. 82-100.

Afbeelding 1: Kantoor van de elektriciteitscentrale, Ham (Foto Evert Vandeweghe, 2019).

Afbeelding 2: Provinciehuis, Gouvernmentstraat (Foto Tom Lenaerts, 2018).

waarde wordt gehecht. In de talloze gebouwen die de Belgische overheid sedert de eeuwwisseling op haar verschillende bestuursniveaus tot stand bracht, heeft zij nauwelijks enige preoccupatie getoond voor zoiets als architectonische kwaliteit. (...) [en zij] heeft in haar 20ste-eeuwse bouwactiviteit op geen enkel moment enige belangstelling laten blijken voor de eigentijdse architectuur.”⁴

Kunnen er twijfels geuit worden bij dit uitgesproken negatieve oordeel over naoorlogse overheidsarchitectuur? Een eerste aanwijzing hiervoor vinden we in Oostende en meer bepaald in het postgebouw uit 1953 (ID: 55465).⁵ Deze overheidsopdracht naar ontwerp van de Gentse architect Gaston Eysselinck is het allereerste naoorlogse gebouw dat beschermd werd als monument, al in 1981. Ook Strauven vermeldde dit gebouw in zijn artikel uit 1987 als één van de zeldzame uitzonderingen van kwalitatieve naoorlogse overheidsarchitectuur waarvan hij er in Vlaanderen amper vijf telde. Enkel de politietoren Oudaan in Antwerpen (ID: 200500) en de gemeentelijke bibliotheek van Schoten (ID: 14340), beide van Renaat Braem, het complex deSingel in Antwerpen (ID: 6723) van Léon Stynen, en de provinciale bibliotheek in Hasselt van Paul Felix haalden volgens hem ook de lat. Voor Gent gaf hij geen positieve voorbeelden maar hij besprak wel uitgebreid Flanders Expo (1987) als een voorbeeld van de banaliteit van overheidsarchitectuur in België.

In dit artikel wordt die naoorlogse overheidsarchitectuur in Gent van naderbij bekeken. Wat zijn de typerende kenmerken en tendensen ervan, wie waren de verantwoordelijken (ontwerpers, uitvoerders en opdrachtgevers) en wordt het negatieve oordeel over deze architectuur bevestigd? We baseren ons hiervoor op het erfgoedonderzoek dat het agentschap Onroerend Erfgoed tussen 2014 en 2019 voerde naar naoorlogse architectuur in Gent en deelgemeenten, in functie van inventarisatie en bescherming.⁶ De stedelijke dienst Monumentenzorg leverde hiervoor als vertrekpunt een basislijst van panden die nog aangevuld werd op basis van veldwerk en literatuuronderzoek. In het bijzonder de catalogus *Architectuur als buur* uit 1988 was een belangrijke bron.⁷ Maar ook tijdschriften uit de bouwperiode, overzichtswerken en monografieën en websites van liefhebbers zorgden voor

⁴ F. Strauven, 'De negatie van de eigen bouwcultuur. Het opdrachtenbeleid van de Belgische en Vlaamse overheid', *Archis*, 9 (1987), pp. 12-17.

⁵ Bij de eerste vermelding van een pand uit de inventaris van het Onroerend Erfgoed (<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/>), wordt in de tekst verwezen naar het ID-nummer van de erfgoedobject-fiche. Die fiche kan teruggevonden worden door het ID-nummer in het zoekveld in te voeren. In deze fiches vindt men de bouwgeschiedenis, beschrijving en analyse van de individuele gebouwen, evenals een vollediger bronverwijzing en bibliografie. In dit artikel wordt verwezen naar de belangrijkste publicatie over de individuele gebouwen, bij de eerste vermelding van die gebouwen.

⁶ Deze alinea is gebaseerd op: J. Verhelst, *Het Gentse naoorlogse erfgoed in kaart gebracht*, geraadpleegd op 16.01.2020, <https://www.onroerenderfgoed.be/blog/het-gentse-naoorlogse-erfgoed-kaart-gebracht>.

⁷ M. De Kooning (ed.), *Architectuur als Buur. Panorama van Gent en omstreken 1968-1988*, Gent, 1988.

input.⁸ Het resultaat was een lijst van ruim 650 te onderzoeken panden. Archiefonderzoek (voornamelijk van de bouwdoSSIers en -plannen) leverde informatie over de architecten, bouwheren en bouwjaren, alsook over de oorspronkelijke toestand van het gebouw, het materiaalgebruik en de planindeling. Voor een beperkte selectie van gebouwen werd ook een interieurbezoek afgelegd in functie van een eventuele bescherming als monument. Uiteindelijk werden ruim 200 panden opgenomen in de inventaris van het Bouwkundig Erfgoed als bouwkundig element of geheel (een kleine 200 nieuwe fiches en een twintigtal herwerkte fiches). Een twintigtal panden werd geselecteerd voor een bescherming als monument.

Deze selectie gebeurde op basis van de wettelijk bepaalde erfgoedwaarden en criteria.⁹ Relevante erfgoedwaarden in het kader van dit onderzoek waren in de eerste plaats de architecturale en historische waarde, en aanvullend ook de artistieke, stedenbouwkundige en/of technische waarde. Sommige panden hebben waarschijnlijk ook een industrieel-archeologische waarde, bijvoorbeeld in het geval van water- of elektriciteitsinfrastructuur, of een volkskundige waarde, bijvoorbeeld in het geval van de wielersbaan het Kuipke (ID: 307146). Deze laatst genoemde waarden werden in het kader van dit onderzoek niet systematisch onderzocht omdat dit een aparte expertise vraagt. De ruimtelijk-structurende waarde komt evenmin aan bod omdat dit betrekking heeft op grotere, landschappelijke structuren zoals de Watersportbaan of op infrastructuur zoals bruggen die in het kader van dit onderzoek niet bekeken werden. Hetzelfde geldt voor de culturele waarde die vooral betrekking heeft op herinneringserfgoed zoals oorlogsgedenktekens.¹⁰ Ten slotte dient opgemerkt dat de gehanteerde waarden steeds geïnterpreteerd worden vanuit een historisch perspectief. Architecturale waarde bijvoorbeeld impliceert niet automatisch een hedendaagse architecturale kwaliteit maar geeft aan of het gebouw als type representatief is voor een bepaalde periode, of het een uitzonderlijk vroege toepassing van een bepaalde vormgeving of stijl bevat,...

De hedendaagse toestand wordt wel mee in rekening gebracht door vijf bijkom-

⁸ Algemene overzichtswerken zijn onder andere: J. Aron, P. Burniat en P. Puttemans, *De hedendaagse architectuur in België*, Brussel, 1996. – G. Bekaert, *Hedendaagse architectuur in België*, Tiel, 1995. – G. Bekaert en F. Strauven, *Bouwen in België 1945-1970*, Brussel, 1971. Specifiek voor Gent kan verwezen worden naar: M. De Clercq, *Tussen tuinwijk en hoogbouw: architectuur tussen 1950 en 1975 in Gent*, *Lezingen Dienst monumentenzorg en architectuur*, Gent, 2012, pp. 13-21. – D. Laporte, *Architectuurgids Gent*, Turnhout, 1994. – D. Laporte en L. Snauwaert, *Gids voor architectuur in Gent*, Tiel, 2003. – N. Poulain, G. Deseyn, M. Dubois M. e.a., *Gent & architectuur. Trots, schande en herwaardering in een overzicht*, Brugge, 1985.

⁹ Ministerieel besluit tot vaststelling van de inventarismethodologie voor de inventaris van bouwkundig erfgoed (17 juli 2015).

¹⁰ De vier overige erfgoedwaarden werden evenmin gebruikt: de sociale, wetenschappelijke, archeologische en esthetische waarde. Dit laatste slaat op erfgoed dat de waarnemer schoonheid laat ervaren maar wordt vooral gebruikt voor landschappen, vanuit de redenering dat de schoonheid van architectuur meestal het gevolg is van artistieke en architecturale keuzes en dus onder deze waarden kan gevat worden.

Afbeelding 3: Telefooncentrale, Kortrijksesteenweg (Foto Evert Vandeweghe, 2018).

Afbeelding 4: Telefooncentrale, Sint-Baafskouterstraat (Foto Evert Vandeweghe, 2019).

mende criteria die steeds in combinatie met de erfgoedwaarden gebruikt worden: zeldzaamheid, herkenbaarheid (gaafheid), representativiteit, ensemblewerking en context. Vooral herkenbaarheid speelde een belangrijke rol bij het al dan niet selecteren van gebouwen. Zo werd het Stedelijk Instituut voor bijzonder beroepsonderwijs (1974-1984) aan de Oudenaardsesteenweg, een opvallend brutalistisch ontwerp van het bureau BARO, na lang wikken en wegen niet weerhouden omdat het kenmerkende karakter te veel verloren was gegaan door de recente verbouwingen. De lage contextwaarde van de Belgacomtoren (1971-1980), een opvallende brutalistische hoogbouw van Geo en Dirk Bontinck in het midden van de historische stad, was dan weer een doorslaggevend argument om deze niet te selecteren, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de vergelijkbare hoogbouw van de rijkswachtkazerne aan de Groendreef (ID: 18295).¹¹ Dit laatste gebouw illustreert ook dat een aantal naoorlogse gebouwen geselecteerd werden omdat ze een waardevolle bijdrage vormden tot een oudere site die al opgenomen was in de inventaris.

Dit artikel zoomt in op één deelaspect van dit erfgoedonderzoek: de openbare gebouwen die in overheidsopdracht werden uitgevoerd. Openbare gebouwen die in private opdracht werden gerealiseerd, worden dus verder buiten beschouwing gelaten. Dit zijn in de eerste plaats kerken, kapellen en gebouwen van het vrij onderwijs, maar ook bijvoorbeeld bibliotheken die in opdracht van katholieke vzw's werden opgericht en die soms getuigen van een heel bijzondere architectuur. Eén voorbeeld hiervan is de bibliotheek van Nazareth (Eke), naar een radicaal brutalistisch ontwerp van Juliaan Lampens uit 1970, die in 2017 beschermd werd als monument (ID: 304389). De kapel van het Universitair Ziekenhuis in Gent uit 1970 (ID: 307040) die eveneens recent als monument beschermd werd, is wel weerhouden omdat deze gerealiseerd werd in opdracht van het Ministerie van Openbare Werken. Vormen van publiek-private samenwerking (PPS), die vooral naar het einde van de 20ste eeuw populair lijken te worden, worden verder niet behandeld in dit artikel. Een voorbeeld hiervan is het Internationaal Congrescentrum (ICC) in het Citadelpark (ID: 307148) dat in opdracht van aannemer-promotor Urbis N.V. werd opgetrokken.

Sociale woningbouw is evenmin meegenomen omdat dit type zich zowel qua functie als qua opdrachtgever bevindt op de grens van publiek en privé. Bovendien werd de erfgoedwaarde van dit specifieke patrimonium op Vlaams niveau onderzocht in een apart onderzoeksproject.¹² Hieruit bleek dat de erfgoedwaarde van dit gebouwentype zich voornamelijk concentreerde in de centrumsteden, in de eerste

¹¹ R. Van Aerde, 'Rijkswachtkazerne Groendreef', *Ghendtsche Tydinghen*, 16.1 (1987), pp. 18-24.

¹² K. Van Herck en E. Vandeweghe, *Goed wonen voor iedereen: een rijke geschiedenis. Onderzoek naar de erfgoedwaarden van het sociale woningbouwpatrimonium in Vlaanderen*, Brussel, 2016.

Afbeelding 5: Instituut voor Hygiëne, Baudelohof (Foto Evert Vandeweghe, 2019).

Afbeelding 6: Propagandacentrum en administratief complex Elektriciteits-, Gas- en Waterdiensten, Woodrow Wilsonplein (Foto Katrijn De Puydt, 2013).

plaats in Antwerpen maar ook in Gent. In totaal werden in Gent 12 waardevolle naoorlogse projecten gedetecteerd, alle uit de periode 1950-1965, waarvan drie kwart in de Gentse binnenstad. De meest bekende zijn de hoogbouwwijk rond de Watersportbaan (1959-1965) (ID: 127178) met de aanpalende Jubileumwijk (1954-1959) (ID: 302103) en de meer traditioneel ogende laagbouwwijk op het eiland Malem (1950-1954) (ID: 127177). Uitzonderlijk is ook het modernistische appartementsgebouw Olympia (1953-1956) in de Verpleegstersstraat (ID: 216619), waarvoor Gaston Eysselinck nog het voorontwerp leverde.¹³ Studentenhuisvesting kan in ruimere zin ook beschouwd worden als een vorm van sociale huisvesting maar dit gebouwtipe komt wel verder aan bod in dit artikel omdat het nauw aansluit bij het openbaar onderwijs, en op voorwaarde dat de overheid optrad als opdrachtgever.¹⁴

Een geografisch, chronologisch en typologisch overzicht

Hoe is deze selectie van naoorlogs bouwkundig erfgoed in Gent samengesteld en wat is het aandeel hierin van openbare architectuur? Een eerste vaststelling is dat de meerderheid van de geselecteerde panden inderdaad private gebouwen zijn en met name individuele woningen. In de groene rand rond Gent zijn dit vooral villa's of bungalows in opdracht van vrije beroepen zoals dokters, onderwijzers en, niet verwonderlijk, architecten. In de stad zelf werden ook heel wat appartementsgebouwen geselecteerd, evenals rijbebouwing en panden die wonen combineren met andere functies zoals winkels. Daarnaast bevat de selectie van de binnenstad uiteenlopende gebouwentypes zoals kantoren en zelfs congresinfrastructuur. Deze herinventarisatie bracht echter ook aan het licht dat de overheid als opdrachtgever eveneens heel wat interessante projecten realiseerde die tot nu toe vaak onder de radar bleven: 16% van de geïnventariseerde panden zijn publieke gebouwen in overheidsopdracht (33) en bij de beschermenswaardige panden is dit zelfs 24% (5).¹⁵

Deze publieke gebouwen in overheidsopdracht bevinden zich bijna uitsluitend in de Gentse binnenstad (31 van de 33)¹⁶. In die Gentse binnenstad is ruim een

¹³ De andere inventarisitems zijn appartementsgebouwen aan de Wielewaaistraat (1955) (ID: 302106), de Nimfenstraat (1961) (ID: 302919) en het Centrumplein in Ledeborg (1957) (ID: 302111), bejaardenwoningen aan de Vogelenzang (1961) (ID: 127247), aan de Hundelgemsesteenweg in Ledeborg (1952) (ID: 302112) en aan de Tuinwijk De Warande in Gentbrugge (1937-1954) (ID: 302108) en de naoorlogse uitbreidingen van de Mimosawijk (ID: 18523) en de Grote Tuinwijk (ID: 18796).

¹⁴ Een voorbeeld van private studentenhuisvesting is Residentie Erasmus (ID: 307713).

¹⁵ Dit zijn het provinciehuis (ID: 306486), het propagandacentrum en administratief complex van de Elektriciteit-, Gas- en Waterdiensten (ID: 215626), het provinciaal Handels- en Taalinstituut (ID: 306487), de kapel van het UZ (ID: 307040) en de elektriciteitscabine Prinsenhof (ID: 306034).

¹⁶ De overige twee zijn een telefooncentrale in Sint-Amansberg (ID: 300771) en het gemeentelijk administratief centrum van Gentbrugge (ID: 307143).

derde van de geselecteerde panden met erfgoedwaarde een openbaar gebouw in overheidsopdracht. Ze zijn zowel in de historische binnenstad terug te vinden als in de periferie en zowel in smalle zijstraatjes als aan grote assen en pleinen, afhankelijk van hun functie. Zo bevinden telefooncentrales zich vaak in kleinere straten, in de buurt van stations. Representatieve gebouwen krijgen een prominente plek zoals het propagandacentrum van de Elektriciteit- Gas- en Waterdiensten (EGW) aan het Woodrow Wilsonplein (ID: 215626).¹⁷ Het hoger onderwijs wordt dan weer voornamelijk uitgebouwd tussen het Sint-Pietersstation en de binnenstad met de provinciale site aan de Godshuizenlaan en de universitaire site rond de Blandijnberg.

Chronologisch zijn deze openbare gebouwen met erfgoedwaarde vrij gelijkmatig gespreid over de onderzochte periode (1945-1985), zeker in vergelijking met de geselecteerde sociale woningbouw die geconcentreerd is in de periode 1950-1965. Sommige meer grootschalige overheidsprojecten nemen trouwens bijna de volledige periode in beslag, zoals het Provinciaal Handels- en Taalinstituut of PHTI (ID: 306487) waarvoor de ontwerpwedstrijd in 1959 gelanceerd werd en dat pas midden jaren tachtig voltooid werd.¹⁸ Natuurlijk zijn er wel enkele tendensen te bemerken die te maken hebben met maatschappelijke veranderingen en de groeiende rol van de overheid na de Tweede Wereldoorlog (de uitbouw van de verzorgingsstaat).

Typologisch kan een opdeling gemaakt worden in een vijftal clusters die deels overlappen omdat bepaalde gebouwen functies combineren: representatie en administratie, moderne infrastructuur, onderwijs, veiligheid en gezondheid, en ten slotte ontspanning en cultuur.

Een mooie illustratie van de toenemende nood aan gebouwen voor representatie en administratie vinden we op het provinciale niveau. Toen de Duitse bezettingsmacht (de *Oberfeldkommandantur*) in september 1944 het 19de-eeuwse provinciehuis in Gent verliet, stak ze het gebouw in brand om te verhinderen dat de voorraden en archieven in handen van het verzet of de Britse troepen zouden komen. De bouw van een nieuw provinciehuis (ID: 306486), dat al sinds de jaren twintig op de planning stond, werd hierdoor acuut.¹⁹ Bovendien werd de provincie gecon-

¹⁷ P.-L. Flouquet, 'Le Centre de propaganda de services du gaz et de l'électricité de la ville de Gand. Architecte: Géo Bontinck', *La Maison* 12.12, (1956), pp. 363-366 en 383.

¹⁸ J. Barthélemy, 'Provinciaal Handels- en Taalinstituut te Gent: architecten Groep Planning en F. Serck: kritische ontleding van het projekt', *A+* 92 (1986), pp. 16-21. – A. Demey e.a., *Provinciaal Instituut voor Hoger Onderwijs, Henleykaai, Gent*, 1992. – E. Vandeweghe, 'Jong geleerd is oud gedaan. Het Provinciaal Handels- en Taalinstituut in Gent (1960-1984)', *M&L*, 39.2 (2020), pp. 26-43.

¹⁹ A. Demey, 'Het provinciehuis van Oost-Vlaanderen te Gent', *het Tijdschrift van het Gemeentekrediet*, 50.4 (1996), pp. 5-21.

Afbeelding 7: Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Blandijnberg (Foto Evert Vandeweghe, 2019).

Afbeelding 8: Hoger Instituut voor Lichamelijke Opvoeding (HILO), Watersportlaan (Foto Evert Vandeweghe, 2017).

fronteerd met een toenemende administratie, onder andere door de uitbouw van een eigen onderwijsnet. Deze noden vertaalden zich in een groot complex met zowel meer representatieve vleugels, als functionele lokalen voor de administratie, met name langs de Henegouwenstraat. Zelfs die grootschalige administratieve vleugel bleek echter al snel onvoldoende. Enkele jaren na de voltooiing van het provinciehuis, tussen 1968 en 1971, verscheen al een nieuw administratiegebouw van de provincie (ID: 24741) aan de overzijde van de Gouvernmentstraat. Beide gebouwen illustreren de omslag van een traditionele, representatieve architectuur naar een meer moderne, transparante en functionele architectuur. Ook in Nederland koos men voor provinciehuizen vanaf eind jaren vijftig resoluut voor een functionalistisch modernisme dat gekenmerkt werd door laagdrempeligheid en transparantie in plaats van representativiteit, waardoor deze gebouwen nog nauwelijks te onderscheiden zijn van andere kantoorgebouwen.²⁰ Het gemeentelijk administratief centrum van Gentbrugge uit 1968-1974 (ID: 307143) sluit eveneens aan bij deze tendens.

Ook voor de moderne infrastructuur die de overheid uitbouwde, was er nood aan administratieve en representatieve gebouwen. Zo voorzag de stedelijke elektriciteitscentrale onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog een kantoorgebouw aan de Ham (1944-1955) (ID: 307150).²¹ Midden jaren vijftig bouwden de stedelijke Elektriciteit-, Gas- en Waterdiensten een meer representatief gebouw aan het Woodrow Wilsonplein (1954-1958). Dit omvatte niet alleen een administratieve vleugel maar ook een propagandacentrum: een tentoonstellingsruimte die gebruikt kon worden als showroom door fabrikanten en importeurs van nieuwe huishoudelijke apparaten die werken op elektriciteit of gas. Daarnaast verrezen nieuwe gebouwen die de infrastructuur zelf huisvestten, zoals het complex van de watervoorzieningsdienst aan de Kattenberg waar in de jaren vijftig laboratoria werden opgetrokken en in de jaren zeventig een watertoren (ID: 20564)²², elektriciteitscabines zoals die in de wijk Prinsenhof (1984) (ID: 306034) en telefooncentrales, op de hoek van de Bennesteeg en de Sint-Niklaasstraat (1941-1954) (ID: 307145), aan de Kortrijksesteenweg 540-542 (1948) (ID: 307159), de Peerstraat 32 (1950) (ID: 307207) en de Sint-Baafskouterstraat 68 in Sint-Amandsberg (1952) (ID: 300771). Ook het radiogebouw van BRT 2 – Oost-Vlaanderen aan de Martelaarslaan 232 uit 1971 (ID: 307164) past in dit rijtje.

²⁰ M. De Korte 2004: *Provinciehuizen. Categorieaal onderzoek wederopbouw 1940-1965*, Zeist, pp. 10-14.

²¹ A. Vogelaere, 'Le nouveau bâtiment du service social de la centrale électrique de Gand. Architecte: G. Bontinck', *La Technique des Travaux*, 7-8 (1955), pp. 233-240.

²² S.N., 'De nieuwe glazen watertoren van Gent', *H2O*, 11.16 (1978), pp. 360-361.

Bepalend voor Gent is het onderwijs en in het bijzonder het hoger onderwijs. Universiteiten en hogescholen kenden vanaf midden jaren vijftig een enorme toename aan studenten door de uitbreiding van het studiebeurzenstelsel, de vraag naar hoger opgeleiden voor de naoorlogse economie en de inhaalbeweging van meisjesstudenten. Tegelijk groeide de politieke wil om de universiteit te versterken, onder andere vanuit een retoriek van “*wetenschappelijke herbewapening van het land*” en de ambitie om erkend te worden als een volwaardige partner in het kader van een verenigd Europa, zoals Minister van Openbare Werken en Wederopbouw Omer Vanaudenhove stelde op 15 juni 1959, bij de eerstesteenlegging van het gebouw voor de kandidaturen in de Wetenschappen (de Ledeganck).²³ Het startschot van deze grootscheepse bouwcampagne werd enkele jaren eerder gegeven met de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte (1957-1962), ter voltooiing van de Boekentoren en het Hoger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde die in de jaren dertig gebouwd werden naar ontwerp van Henry van de Velde (ID: 21049).²⁴ Eind jaren vijftig bouwde de universiteit ook het Hoger Instituut voor Lichamelijke Opvoeding of HILO (ID: 307165) en het Hoger Instituut voor Opvoedkunde of HIO (ID: 307151), vlakbij de nieuw aangelegde Watersportbaan.²⁵ In de jaren zestig en zeventig volgden de Ledeganck (1959-1970) (ID: 306920)²⁶, de universiteitscampus De Sterre (1962-1975) (ID: 307161)²⁷ en de Faculteit van Economische Wetenschappen aan de Hoveniersberg (1975-1978) (ID: 307157). Daarnaast voorzag de universiteit ook in sociale voorzieningen zoals het studentenrestaurant De Brug (1956-1960) (ID: 21159) en Home Fabiola voor studentes (1960-1961) (ID: 307175)²⁸ en in een nieuw gebouw voor het rectoraat en de technische dienst (1977) (ID: 21153). De Hogeschool Gent realiseerde vanaf eind jaren zeventig de Werkplaatsen van het Hoger Rijksinstituut voor Technisch en Handelonderwijs aan de Valentin Vaerwyckweg (ID: 307560), en de provincie de hogere afdeling van het Provinciaal Handels- en Taalinstituut aan de Henleykaai. Het stadsbestuur liet twee interessante lagere scholen bouwen: de Bollekensschool (1962-1967) (ID: 307202) aan de nieuwe wijk van de Watersportbaan, en Het Trappenhuis (1965-1984) (ID: 217110) in de Machariuswijk.

²³ S.N., ‘De eerste steenlegging van het gebouw voor de kandidaturen in de wetenschappen’, *De Brug*, 4-5 (1959), pp. 217-227.

²⁴ S.N., ‘Nieuwe gebouwen voor de fakulteit van de letteren en wijsbegeerte’, *De Brug*, 1 (1958), pp. 7-16.

²⁵ L. Novgorodsky, ‘Les nouveaux Instituts de l’Université de Gand: l’Institut Supérieur d’Education Physique et l’Institut Supérieur des Sciences Pédagogiques. Architecte: Prof. Ing. J. Trenteseau, A.I.G.’, *La Technique des travaux*, 40.9-10 (1964), pp. 269-282.

²⁶ L. Novgorodsky, ‘Les nouveaux bâtiments des candidatures de la Faculté des Sciences à l’Université de Gand’, *La Technique des travaux*, 40.3-4 (1964), pp. 76-84.

²⁷ S.N., ‘Eerste gebouw licenties-wetenschappen ingehuldigd’, *De Brug*, 3 (1966), pp. 194-195.

²⁸ S.N., ‘Home pour étudiantes de l’université de Gand’, *La Maison*, 11 (1961), pp. 359-363.

Afbeelding 9: Hoger Instituut voor Opvoedkunde (HIO), kunstwerk van Jean-Pierre De Vynck, Henri Dunantlaan (Foto Evert Vandeweghe, 2017).

Afbeelding 10: Faculteit Wetenschappen, Karel Lodewijk Ledeganckstraat (Foto Evert Vandeweghe, 2018).

Een viertal gebouwen zijn gelinkt aan veiligheid en gezondheid. Zo bouwde de stad in 1954 een nieuw Instituut voor Hygiëne aan het Baudelohof (ID: 307183). Dit bevatte zowel een laboratorium voor de controle van voedingsmiddelen als een dispensarium. Verder bevat de selectie twee rijkswachtkazernes: één in het noordoosten, op de voormalige industriële site van het textielbedrijf *Filature du Nord* aan de Groendreef (1966-1973) en één in het historisch centrum, aan de Ridderstraat (1981-1996) (ID: 307187). In de haven realiseerde de stad tussen 1973 en 1987 het brandweercentrum Rodenhuize (ID: 307172).

Ten slotte werd ook een viertal gebouwen weerhouden die gelinkt zijn aan ontspanning en cultuur: het zwembad Rooigem aan de Peerstraat (1960), dat ook een politiekantoor omvatte (ID: 307186), de overdekte wielervederbaan Kuipke die in 1965 gebouwd werd in het Citadelpark op de plaats van de afgebrande piste uit 1922, de kapel van het Universitair Ziekenhuis (1968-1970) en de herbesteding van het 15de-eeuwse Toreken op de Vrijdagmarkt (1980-1983) (ID: 26075) tot een plek van cultuur en ontspanning.²⁹

De opdrachtgevers van deze 33 gebouwen zijn de verschillende overheden. De belangrijkste hiervan is de nationale overheid die verantwoordelijk was voor 18 projecten (10 van de universiteit en het universitair ziekenhuis UZ Gent, 4 van de Regie voor Telegraaf en Telefoon, 2 van de rijkswacht en 1 van BRT 2-radio en van de Hogeschool Gent). De lokale overheid gaf iets meer dan één derde van de opdrachten (12), de provincie 3.

Een moeizame ontwerp- en bouwgeschiedenis

Dat overheidsprojecten in België vaak een zeer moeizame totstandkoming kennen met heel wat uitstel en ook afstel, zoals Francis Strauven en Marc Dubois opmerkten, wordt bevestigd. Een mooi voorbeeld hiervan vinden we in het oeuvre van architect Jean Van den Bogaerde. Zo nam zijn ontwerp en de realisatie van een brandweerkazerne in de haven (Rodenhuize) bijna 15 jaar in beslag (1973-1987). En ook de restauratie en herbesteding van het 15de-eeuwse Toreken aan de Vrijdagmarkt werd pas in 1983 voltooid, meer dan tien jaar nadat Van den Bogaerde bij dit project betrokken werd en exact 100 jaar nadat de Gentse gemeenteraad besliste om dit gebouw aan te kopen in functie van een restauratie en herbesteding! Daarenboven liepen verschillende van Van den Bogaerdes overheidsopdrachten in Gent uiteindelijk op niets uit. Zo ontwierp hij eind jaren zestig, begin

²⁹ B. Baillieul, R. Berteloot, J. Bral e.a., *Het Toreken te Gent*, Gent, 1984. – J. Decavele, *Het Toreken op de Vrijdagmarkt te Gent*, Gent, 1986.

jaren zeventig een opmerkelijke administratief gebouw (E3) op de hoek van de Hubert Frère-Orbanlaan en de Sint-Lievenspoortstraat, een steenmuseum in de Sint-Baafsabdij en een imposant abstract monument aan de kruising van de E17 en E40 in Zwijnaarde, en in de eerste helft van de jaren tachtig een stadsbibliotheek, naast het stadhuis.³⁰ Geen enkel van deze ontwerpen werd gerealiseerd.

De reden voor deze moeizame ontwerp- en bouwgeschiedenis was vaak financieel. Zo werd het in 1946 ontworpen provinciehuis in drie fasen gerealiseerd en pas in de jaren zestig voltooid omwille van onenigheid tussen de provinciale en nationale overheid over de financiering. De Provinciewet van 1836 was vrij dubbelzinnig over wie de kosten van een provinciegebouw moest dragen: de provincie of de staat. In realiteit bleek de provincie afhankelijk van de goodwill van de Belgische regering en die goodwill was op haar beurt afhankelijk van het beschikbare budget en de politieke kleur.³¹ Ook in de bouwcampagnes van de Universiteit Gent speelde de financiering een doorslaggevende rol. Zo werd er in het eerste decennium na de Tweede Wereldoorlog amper gebouwd door een herschikking van bevoegdheden. In deze periode trad immers niet langer de Minister van Openbaar Onderwijs op als bouwheer voor de universiteit maar wel de Minister van Openbare Werken wat leidde tot een dramatische terugval in de bouwactiviteit. Dit veranderde door de wet van 28 april 1953 betreffende de inrichting van het hoger onderwijs in de rijksuniversiteiten, en vooral door de wet van 22 april 1958 betreffende de oprichting van het Fonds voor hogeronderwijsgebouwen en studentenverblijven. De beslissing over deze bouwwerken kwam opnieuw te liggen bij de Minister van Openbaar Onderwijs en er werd een jaarlijkse toelage van 200 miljoen (vanaf 1960 zelfs 400 miljoen) Belgische frank voorzien voor de rijksuniversiteit van Gent.³²

Een andere verklaring voor de moeizame ontwerpgeschiedenis is waarschijnlijk te vinden in de toenemende regelgeving en inmenging van sectoren zoals de monumentenzorg. Zo werden bij de Faculteit van de Economische Wetenschappen (1970-1978) heel wat voorontwerpen (met hoogbouw) afgewezen omdat deze volgens de nationale, provinciale en stedelijke commissies voor monumentenzorg in conflict kwamen met de historische omgeving en in het bijzonder met de Sint-Pieterskerk. De oplossing werd uiteindelijk gevonden in een “patio- en terrasbouw”

³⁰ G. Bekaert, R. Braem en L.T. Van Looij, *Jean Van den Bogaerde, architectuur 1955-1989*, Tielt, 1989, pp. 91, 94-99 en 142-145.

³¹ J. Cornilly, ‘Ruimte voor bestuurders en ambtenaren’, in J. Cornilly, B. Hellemans en S. Migom (eds.), *Een huis voor de provincie*, Antwerpen, 2013, pp. 13-14; 21-22

³² S.N., ‘De eerste steenlegging van het gebouw voor de kandidaturen in de wetenschappen’, *De Brug*, 4-5 (1959), pp. 217-227; S.N., ‘Nieuwe gebouwen voor de fakulteit van de letteren en wijsbegeerte’, *De Brug*, 1 (1958), pp. 7-16.

Afbeelding 11: Zwembad Rooigem, Nimfenstraat (Foto Evert Vandeweghe, 2017).

Afbeelding 12: Home Fabiola, Stalhof (Foto Evert Vandeweghe, 2017).

van beperkte hoogte langs de Muinkschelde. Het ontwerp was dus het resultaat van een lange zoektocht naar integratie in de historische omgeving.³³ Bij de bouw van het rectoraat in dezelfde periode, enkele honderden meters noordwaarts aan de Muinkschelde, gaf dit lange ontwerpproces vanuit eenzelfde motivatie juist het omgekeerde resultaat: om de groenzone aan de Sint-Pietersnieuwstraat te vrijwaren, werd uiteindelijk gekozen voor een geconcentreerde hoogbouw achteraan het perceel, aan de Muinkschelde.

Deze voorbeelden illustreren ook dat de vaak lange ontwerpfase en de gefaseerde uitvoering soms voordelig uitdraaide. Zo bood dit de mogelijkheid om een draagvlak te creëren en om in te spelen op veranderende behoeften. In het geval van het Provinciaal Handels- en Taalinstituut (1960-1984) werd het wedstrijdontwerp uit 1960 tijdens de jaren zeventig meermaals herwerkt door dezelfde ontwerpers omwille van het toenemend belang van de hogeschool, ten koste van de secundaire afdeling. Dat de eenheid bij dit project toch bewaard bleef, is te danken aan het feit dat de ontwerpers gedurende een kwarteeuw onveranderd bleven.

Een multidisciplinair team van ontwerpers en uitvoerders

Wie waren nu deze ontwerpers van openbare gebouwen? In de inleiding werd al verwezen naar de Open Oproep die sinds 1999 georganiseerd wordt, een soort van wedstrijdformule die vertrekt vanuit een kwalitatief oordeel van de ontwerpers en die op zijn minst het voordeel van transparantie heeft. Voor de onderzochte periode ontbreekt die transparantie grotendeels. In vele gevallen werd blijkbaar een beroep gedaan op gekende en gevestigde namen, zoals ere-provinciearchitect Valentin Vaerwyck en Jean Hebbelynck voor het provinciehuis (1946). De wedstrijdformule lijkt maar heel uitzonderlijk te zijn toegepast. Eén voorbeeld is de wedstrijd voor het Provinciaal Handels- en Taalinstituut (PHTI) in 1960 die een heel beperkte respons kreeg (onder andere van gevestigde waarde Jean Hebbelynck) maar die toch wel twee verrassende laureaten opleverde: de recent afgestudeerden Jan Tanghe en Francis Serck.

Wat opvalt bij de ontwerpers is dat het aantal buitenstaanders beperkt bleef. Zo zijn buitenlanders volledig afwezig. Bij de ontwerpwedstrijd voor het PHTI werd de Belgische nationaliteit expliciet als voorwaarde gesteld en waarschijnlijk was dit impliciet zo voor heel wat andere overheidsopdrachten. Hierin verschillen de over-

³³ Dat het ontwerp oorspronkelijk bedoeld was voor een gebouw van de Belgische overheid in Congo is waarschijnlijk een *urban legend*, gebaseerd op de grote, overliefelde terrassen (zie onder andere: T. Ost e.a., *13 Belgian brutalist gems*, geraadpleegd op 16.01.2020, <http://thewordmagazine.com/neighbourhood-life/13-belgian-brutalist-gems/>).

heidsopdrachten trouwens weinig van de private: slechts voor één van de meer dan 200 geïnventariseerde naoorlogse projecten in Gent werd een beroep gedaan op buitenlandse ontwerpers, namelijk het UCO-kantoorgebouw (1958-1960) dat door een Keuls architectenbureau werd ontworpen (ID: 306702). Maar zelfs het aantal ontwerpers dat niet door woonplaats of opleiding aan Gent verbonden was, blijkt heel beperkt. Een uitzondering is de uit Oostende afkomstige Paul Felix die in 1937 afstudeerde als ingenieur-architect aan de Katholieke Universiteit van Leuven en die tijdens zijn lange carrière overal in Vlaanderen en in Brussel actief was.³⁴ Hij ontwierp het gemeentelijk administratief centrum van Gentbrugge (1968-1974) maar ook een watertoren in Melle en privéwoningen in Gent en Destelbergen. Ook het hoger onderwijs ging af en toe in zee met nationaal gerenommeerde ontwerpers zoals de Brusselaar Eugène Delatte, die in de jaren dertig werkte voor Henry van de Velde en die van de Veldes project voor de Blandijn (1957-1962) overnam. In de jaren zeventig ontwierp het Brusselse bureau van Raoul Brunswyck en Odon Wathélet de Faculteit van Economische Wetenschappen en het Hoger Rijksinstituut voor Technisch en Handelonderwijs.

Dit blijven echter uitzonderingen. Veruit de meeste ontwerpers werden opgeleid in Gent, aan het Sint-Lucasinstituut, de academie of de universiteit, en velen bleven ook na hun studies in Gent wonen.³⁵ Nationale en internationale architectuurtendensen sijnelden wel door via tijdschriften zoals *Architectural Review*, studiereizen en stageopdrachten. Zo liep Willy Valcke, die het Instituut voor Hygiëne (1954) en de laboratoria van de watervoorzieningsdienst aan de Kattenberg (1960) ontwierp, stage bij niemand minder dan de Zwitserse architect Le Corbusier, zonder enige twijfel de meest invloedrijke modernistische architect wereldwijd. Jean Van den Bogaerde liep niet alleen stage bij Willy Valcke maar ook bij architect Renzo Zavarella in Milaan (1954) en hij bezocht dat jaar Carlo Scarpa in Venetië en Henry van de Velde in Zwitserland. Francis Serck werkte dan weer in Parijs op het bureau van Auguste Perret, één van de pioniers van gewapend beton, en bezocht in 1951 – samen met Jan Tanghe – Alvar Aalto.

Enkele van deze ontwerpers van openbare gebouwen in Gent verwierven zelf een (inter)nationale uitstraling met hun oeuvre. Dit gaat in de eerste plaats op voor de van Oostende afkomstige Jan Tanghe die, na zijn opleiding aan het Sint-Lucasinstituut in Gent, vanaf 1956 als zelfstandig ontwerper en vanaf 1966 als stichtend lid en voorzitter van Groep Planning actief was in heel Vlaanderen en in Brus-

³⁴ Zie: G. Bekaert en R. De Meyer, *Paul Felix, Architectuur, 1913-1981*, Tielt, 1981.

³⁵ Zie: J. Bosschem en P. Viaene (eds.), *1751-2001, 250 jaar architecten van de Academie Gent*, Gent, 2001. – D. Van De Perre, *Op de grens van twee werelden. Beeld van het architectuuronderwijs aan het Sint-Lucasinstituut te Gent in de periode 1919-1965/1974*, Gent, 2003.

Afbeelding 13. Provinciaal Handels- en Taalinstituut (PHTI), eerste fase, Henleykaai
(Foto Evert Vandeweghe, 2018).

Afbeelding 14. Universiteitscampus De Sterre, Krijgslaan (Foto Evert Vandeweghe, 2019).

sel. In Gent ontwierp hij zoals gezegd samen met Francis Serck het Provinciaal Handels- en Taalinstituut (1959-1984) en een administratiegebouw van de provincie (1968-1971) en als lid van Groep Planning (samen met Paul Lievevrouw) de rijkswachtkazerne aan de Ridderstraat (1981-1996). Een andere figuur die nationale bekendheid verwierf, zij het met een meer bescheiden oeuvre, is de al vermelde Jean Van den Bogaerde. Ook Marie-José Van Hee kan hier vernoemd worden. Zij bouwde de voorbije decennia in Vlaanderen en Brussel (en occasioneel ook in het buitenland) een klein maar hoog gewaardeerd oeuvre uit met een kenmerkende architectuur, waarvan de elektriciteitscabine in de Gentse wijk Prinsenhof (1984) één van de vroegste voorbeelden is.³⁶

Enkele ontwerpers worden vooral met Gent geassocieerd maar genieten een bredere waardering, zoals Eric Balliu die samen met Johan Baele (als BARO) en individueel tientallen huizen ontwierpen in het Gentse (waarvan een 15-tal geselecteerd werden voor de inventaris en de Woning Goethals beschermd werd als monument) maar ook verschillende nijverheidsgebouwen en schoolgebouwen waaronder het Trappenhuis (1965-1984). Andere Gentse ontwerpers worden zowel bewonderd als verguisd zoals Geo en Dirk Bontinck die gewaardeerde overheidsopdrachten ontwierpen zoals het kantoor van de stedelijke elektriciteitscentrale aan de Ham (1944-1955), het gebouw van de Elektriciteits-, Gas- en Waterdiensten aan het Woodrow Wilsonplein (1954-1958) en de watertoren aan de Kattenberg (1972-1977). Zij ontwierpen echter ook de Belgacomtoren (1979) die enkele jaren geleden nog verkozen werd tot lelijkste gebouw van de stad. Daarnaast vinden we bij de ontwerpers enkele nobele onbekenden uit het Gentse zoals Robert Rubbens en Willy Friant die in de jaren vijftig het zwembad Rooigem ontwierpen, Paul Robiette die de Bollekensschool (1962-1967) ontwierp, Claire Mulder en Jean Zerck die samen het rectoraat van de universiteit ontwierpen (1969-1977), en Albertus Preys die mee verantwoordelijk was voor de opvallende betongevels van de rijkswachtkazerne aan de Groendreef en van het BRT 2-gebouw aan de Martelaarslaan.³⁷

Een architect die vandaag in de vergetelheid is geraakt maar die bepalend was voor Gent in de naoorlogse periode is ingenieur-architect Jules Trenteseau. Hij begon zijn carrière in 1940 bij de Regie voor Telegraaf en Telefoon en kwam daar in 1945

³⁶ A. Loeckx, W. Mann en K. Borret, *Architectuurmonografieën. Marie-José Van Hee Architect*, Gent-Amsterdam, 2002.

³⁷ Diezelfde Albertus Preys was waarschijnlijk ook betrokken bij het BRT-gebouw in Brussel uit 1962-1981 (zie: *Voormalige site van de Belgische Radio en Televisie, nu VRT en RTBF, Auguste Reyerslaan 52*, geraadpleegd op 16.01.2020, http://www.irismonument.be/nl/Schaarbeek.Auguste_Reyerslaan.52.html).

Afbeelding 15. Wielerbaan Kuipke, Jan Hoetplein (Foto Evert Vandeweghe, 2017).

Afbeelding 16. Kindertuin met dagverblijf en lagere school Het Trappenhuis, Lucas Munichstraat (Foto Katrijn De Puydt, 2014).

aan het hoofd van het Algemeen Bouwbureau Artec.³⁸ In Gent was hij in die periode verantwoordelijk voor de telefooncentrale aan de Bennesteeg. Daarnaast ontwierp hij verschillende beeldbepalende universiteitsgebouwen zoals het HILO (1958-1960), het HIO (1958-1960), de Ledeganck (1959-1970) en gebouwen van de campus De Sterre (1962-1975) en sociale hoogbouwprojecten aan de Watersportbaan, Jubileumlaan, Groenebriel, Emile Moysonlaan en het Rabot. Ook als professor-ingenieur aan de Gentse universiteit en als stagemeeester had hij een diepgaande invloed. Zo werkte Francis Serck als jonge architect mee aan de opvallende gordijngevel van de Ledeganck en werd hij hierdoor beïnvloed voor zijn eigen ontwerp van het PHTI (1960).

Bij zijn ontwerpen van universitaire gebouwen kan Jules Trenteseau in zekere zin beschouwd worden als een ontwerpend ambtenaar. De universiteit kreeg door de wetten van 28 april 1953 en 22 april 1958 uitgebreide bevoegdheden inzake bouwwerken, waaronder de toelating om een beroep te doen op privéarchitecten.³⁹ In realiteit werden echter vaak personeelsleden van de universiteit gekozen als ontwerper. Andere professoren die meermaals actief waren als ontwerper voor hun universiteit zijn Gaston De Leye die het ontwerp maakte van het studentenrestaurant De Brug (1956-1960), het Studentenhuis Fabiola (1960-1961) en een gebouw aan De Sterre (1962-1975), en Lodewijk Cnops die ook meewerkte aan De Sterre en aan de site van het universitair ziekenhuis waar hij onder andere de kapel (1968-1970) ontwierp. Ook de meeste telefooncentrales in Gent werden ontworpen door ambtenaren waarover verder niets geweten is zoals ingenieur-architect W. Smets en E. Ceuppens, daar waar men voor grotere prestigeprojecten een beroep deed op onafhankelijke architecten.⁴⁰ Van de Gentse stadsarchitecten werd binnen deze herinventarisatie enkel het Kuipke geselecteerd, dat in 1965 gerealiseerd werd naar ontwerp van J. Tréfois.

Bij heel wat overheidsopdrachten waren echter ook ambtenaar-architecten betrokken die een eerder controlerende functie hadden, ook al is het onderscheid met ontwerpen niet altijd even strikt. Zo begeleidde J. Tréfois als stadsarchitect de uitvoering van het Instituut voor Hygiëne (1954) en maakte de technische dienst der gebouwen van de stad onder zijn leiding hiervoor heel wat detailtekeningen. Prosper Zerck begeleidde als hoofdingenieur-directeur van de Gebouwendienst Oost-Vlaanderen van het Ministerie van Openbare Werken onder andere de bouw van

³⁸ M. Dubois en Y. Pesztat, *Architectuur en telefonie*, Brussel, 2019, p. 39.

³⁹ S.N., 'De eerste steenlegging van het gebouw voor de kandidaturen in de wetenschappen', *De Brug*, 4-5 (1959), pp. 217-227; S.N., 'Nieuwe gebouwen voor de fakulteit van de letteren en wijsbegeerte', *De Brug*, 1 (1958), pp. 7-16.

⁴⁰ M. Dubois en Y. Pesztat, *Architectuur en telefonie*, Brussel, 2019, pp. 9 en 27-31.

het provinciehuis in de jaren vijftig en vanaf 1957 als directeur-generaal van de universitaire gebouwendienst (Ministerie van Nationale Opvoeding) de bouw van de Faculteit Economische Wetenschappen en van het rectoraat (een ontwerp van zijn zoon Jean). Ook bij andere overheidsprojecten vaardigden de opdrachtgevers bijna altijd eigen architecten af om de ontwerpen en uitvoering te controleren en waar nodig bij te sturen (bijvoorbeeld met alternatieve ontwerpen), wat af en toe leidde tot fricties en vertragingen.

Aan heel wat openbare gebouwen werkten ook kunstenaars mee, in de eerste plaats beeldhouwers. De overheid bevorderde sinds de jaren dertig actief de integratie van kunstwerken in openbare gebouwen, bijvoorbeeld met de Wet Masereel van 1947 die betrekking had op bouwprojecten van het Ministerie van Openbare Werken (zoals provinciehuizen).⁴¹ Voor het provinciehuis in Gent (1946-1961) deed architect Valentin Vaerwyck nogmaals beroep op Geo Verbanck, met wie hij al sinds 1913 samenwerkte, terwijl César Vanhevele en Olivier Ganton de glasramen ontwierpen. Verbanck was, samen met Jozef Cantré en Gustaaf Van den Meersche ook verantwoordelijk voor het imposante fries naast het EGW-gebouw (1954-1958) aan het Woodrow Wilsonplein. Luc Goossens realiseerde bronzen beelden voor het Kuipke (1965) en voor de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte (1957-1962). De stad deed verder een beroep op onder andere Carmen Dionyse voor een abstract kunstwerk op de gevel van de Bollekensschool (1962-1967), de universiteit op beeldhouwer Berten Coolens en keramiste Jacqueline Nyns voor het HILO (1958-1960) en vooral op de jonge keramist Jean-Pierre De Vynck die wandkunstwerken realiseerde voor het studentenrestaurant De Brug (1956-1960), de Ledeganck (1959-1970) en het HIO (1958-1960). Bij de kapel van het Universitair Ziekenhuis (1968-1970) ontwierp Harold Van der Perre de glas-in-loodramen.

Opvallend is ook de inbreng van gespecialiseerde raadgevende ingenieurs, technici en ontwerpers wat samenhangt met de grootschaligheid van de opdrachten, de toenemende specialisatie van het bouwen en het gebruik van nieuwe, experimentele technieken en materialen.⁴² De meest terugkerende specialisatie is die van gewapend beton en stabiliteit, waarin de universiteit Gent destijds een pioniersrol vervulde met professor Gustaaf Magnel. Vooral zijn opvolger, professor Félix Riesauw, was als expert betrokken bij tal van overheidsopdrachten zoals het kantoor-

⁴¹ Een wettelijk verplichte percentageregeling voor kunst in openbare gebouwen – zoals in Nederland al sinds 1953 bestond – zou in Vlaanderen pas in 1986 ingevoerd worden.

⁴² Voor de erfgoedwaarde hiervan zie onder andere: S. Van de Voorde, 'Ventilatie en verwarming als erfgoed? Een nieuwe benadering van comfort en technieken in de 20ste-eeuwse architectuur', *M&L*, 36.2 (2017), pp. 62-64. – S. Van de Voorde S., Wouters I. en Bertels I., *Post-war building materials in housing in Brussels 1945-1975*, Brussel, 2015.

Afbeelding 17. Rijkswachtkazerne, Groendreef (Foto Evert Vandeweghe, 2017).

Afbeelding 18. Bollekensschool, Neermeerskaai (Foto Evert Vandeweghe, 2017).

gebouw aan de Ham (1944-1955), het Instituut voor Hygiëne (1954), de Ledeganck (1959-1970), de watertorens aan de Kattenberg (1972-1977) en de rijkswachtkazerne aan de Ridderstraat (1981-1996). Dat dergelijke specialisten meer deden dan enkel berekenen, blijkt duidelijk bij het Provinciaal Handels- en Taalinstituut, waar Willy Canfyn beeldbepalende aspecten van het gebouw van de hogere afdeling (1980-1984) beïnvloedde, zoals de hoekoverkragingen aan de buitenzijde en de betonnen pijlers met trappen in de centrale hal.⁴³ Een andere specialist die bij meerdere werven terugkomt, is ingenieur Jan Varendonck als verantwoordelijke voor verwarming en ventilatie-verluchting, wat met name bij laboratoria zoals de Ledeganck van cruciaal belang was.⁴⁴ Andere specialisaties waren onder andere technieken⁴⁵, akoestiek⁴⁶ en tuin- of landschapsarchitectuur.⁴⁷

Niet alleen raadgevende technici en ontwerpers speelden in toenemende mate een rol maar ook gespecialiseerde, uitvoerende firma's die vaak zelf beschikten over een ontwerpafdeling. Zo werd voor de fundering meermaals een beroep gedaan op de Franki-palen van de Belgische firma *Compagnie Internationale des Pieux Armés Frankignoul* (bijvoorbeeld voor het EGW-gebouw, het kantoorgebouw van de stedelijke elektriciteitscentrale aan de Ham en het HIO). Voor de consolidering van het 15de-eeuwse Toreken op de Vrijdagsmarkt gebruikte men wortel- en micropalen van de Antwerpse firma *Fondedile Belgium* naar een procedé van de Napolitaanse professor F. Lizzi. Ook voor de structuur van gebouwen deed men een beroep op innoverende technieken en materialen van gespecialiseerde firma's. Een voorbeeld hiervan is de Preflex-balk, een stalen profielbalk omhuld met beton die succes had in de jaren vijftig maar die uiteindelijk wegdeemsterde omwille van de te hoge productiekost in vergelijking met spanbeton.⁴⁸ Deze Preflex-balken werden onder andere toegepast bij de Ledeganck en het EGW-gebouw. Bij het kantoorgebouw van de stedelijke elektriciteitscentrale aan de Ham deed men dan weer een beroep op de Brusselse firma C. en P. Molitor voor de metalen structuur.

Ook voor gevels of gevelelementen waren soms gespecialiseerde firma's verantwoordelijk. Zo tekenden de Kunstwerkhuizen en gietereien van Zelem (Limburg) Moens & Co de vensterramen (in Kunstgeut Zelith) voor het Instituut voor Hygiëne (1954). De firma's Chamebel en La Brugeoise & Nivelles realiseerden de gor-

⁴³ Andere stabiliteits- en of betoningenieurs waren A. Bouquet (provinciehuis), Léon Durin (eerste fase PHTI), J. Rathé (rijkswachtkazerne Groendreef), Stabilico van ingenieur P. Boterdaele en De Breuck (BRT 2-gebouw) en Roger Meyns en Norbert Provoost (Toreken).

⁴⁴ Andere werven waar hij bij betrokken was, zijn het kantoorgebouw aan de Ham, het EGW-gebouw aan het Woodrow Wilsonplein en het BRT 2-gebouw.

⁴⁵ Bijvoorbeeld Pieter De Jaegere bij het PHTI en Ingenium bij de rijkswachtkazerne aan de Ridderstraat.

⁴⁶ Bijvoorbeeld het Brusselse studie bureau akoestiek E.R.V.A. bij het BRT 2-gebouw.

⁴⁷ Bijvoorbeeld Paul Deroose bij de derde fase van het PHTI.

⁴⁸ S. Van de Voorde, 'Abraham Lipski en de uitvinding van de Preflex-balk', *Cement*, 6 (2008), pp. 26-29.

Afbeelding 19. Kapel van het Universitair Ziekenhuis, De Pintelaan (Foto Tom Lenaerts, 2018).

Afbeelding 20. Provinciaal administratief gebouw, Gouvernementstraat (Foto Evert Vandeweghe, 2017).

dijngewel van het PHTI (1960-1984). Die eerste firma was ook betrokken bij de gordijngewel van het EGW-gebouw, de laatste bij de gordijngewel van het studentenhuis Fabiola (1960-1961). Het hoogstaande architectonisch beton dat vanaf eind jaren vijftig gebruikt werd om een expressieve, originele en geraffineerde gevelarchitectuur te creëren, werd uitgevoerd door gespecialiseerde firma's zoals Seghers Prefalith Beton in Aalter. Deze firma beschikte over een eigen laboratorium, een technisch-wetenschappelijk onderzoekscentrum en een tekenzaal en was verantwoordelijk voor de gevel van de rijkswachtkazerne aan de Groendreef en waarschijnlijk ook voor het BRT 2-gebouw, aangezien dit dateert uit dezelfde periode en van dezelfde ontwerper is.⁴⁹

Naast deze gespecialiseerde firma's speelden algemene aannemers natuurlijk ook een cruciale rol in de uitvoering. Op basis van partiële resultaten komen enkele belangrijke spelers naar voor zoals de Gentse firma's De Gezelle (provinciehuis), Roger Wyckaert (provinciehuis en rectoraat) en Van Kerkhove en Gilson (HIO en derde fase PHTI), de firma Cottenier uit Aalbeke-Kortrijk (Toreken), Peynsaert en Zonen uit Aalst (kantoorgebouw aan de Ham), Van Coillie uit Oostende (Ledeganck), Crop uit Meulebeke (eerste fase PHTI) en Cobbaut uit Brussel. Dat het toewijzen van dergelijke grootschalige openbare projecten heel lucratief kon zijn en niet altijd even transparant gebeurde, mag duidelijk zijn. Toen de toewijzing van de Belgacomtoren (1971-80) gebeurde zonder openbare aanbesteding leidde dit in 1973 tot zware kritiek en zelfs het ontslag van de bevoegde minister van Verkeer, Edward Anseele jr.⁵⁰

Een eigentijdse architectuur?

Ondanks het pragmatische karakter van heel wat overheidsarchitectuur, waarbij de nadruk lag op functionaliteit, betaalbaarheid en degelijkheid, kan een brede waaier aan architecturale vormen herkend worden.

In de eerste twee decennia na de Tweede Wereldoorlog leefden nog enkele tendensen uit het interbellum door, met name bij representatieve overheidsgebouwen. Het meest opvallend is dat te zien bij het provinciehuis, niet toevallig een ontwerp van Valentin Vaerwyck wiens oeuvre zich grotendeels in het interbellum situeert. Dit gebouw vertoont nog enkele reminiscenties aan de art deco en het traditionalisme maar sluit ook aan bij het modern classicisme, dat rond 1930 ontstond. Deze stroming trachtte moderne kenmerken zoals een functionele planindeling en re-

⁴⁹ S. Van de Voorde, *Architectonic*, Brussel, 2012, pp. 55-71.

⁵⁰ M. Dubois en Y. Peszta, *Architectuur en telefonie*, Brussel, 2019, p. 45.

Afbeelding 21. Gemeentelijk administratief centrum, Braemkasteelstraat (Foto Evert Vandeweghe, 2019).

Afbeelding 22. Radiogebouw BRT 2 - Oost-Vlaanderen, Martelaarslaan (Foto Evert Vandeweghe, 2017).

cente constructietechnieken te verzoenen met een eerder klassiek aandoend uitzicht door de toepassing van traditionele gevelmaterialen (baksteen of natuursteen), klassieke compositieprincipes zoals symmetrie en orthogonaliteit, en een algehele soberheid in combinatie met enkele figuratieve decoraties. Ook het Kuipke (1965) kan gezien worden als een late toepassing hiervan. Het EGW-gebouw (1954-1956) aan het Woodrow Wilsonplein vertoont ook een opvallende classicistische uitstraling door de toepassing van een rondgaande zuilengalerij, een centrale inkom en het gebruik van Carrara-marmer in de voorbouw. Dit wordt echter gecombineerd met een uitgesproken modernistische, functionalistische achterbouw. Het faculteitsgebouw van de Letteren en Wijsbegeerte sluit op zijn beurt, zowel letterlijk als figuurlijk, aan bij de Boekentoren (1933-1942), die representatief is voor de vooroorlogse modernistische zoektocht naar een Nieuwe Monumentaliteit.

In vergelijking met deze monumentale representatieve gebouwen, koos men bij heel wat functionele overheidsgebouwen uit de periode 1945-1960 voor een meer gematigd, sober, zakelijk modernisme dat in de eerste plaats gekenmerkt wordt door een degelijke materialiteit (baksteen en blauwe hardsteen, grote stalen ramen,...). Voorbeelden hiervan zijn de telefooncentrales, het kantoorgebouw van de stedelijke elektriciteitscentrale aan de Ham, het waterlabo aan de Kattenberg en het Instituut voor Hygiëne aan het Baudelohof. Decoratie blijft bij deze gebouwen vaak beperkt tot één of meer decoratieve opschriften of figuratieve reliëfs.

Vanaf eind jaren vijftig vindt ook de meer speelse expo- of atoomstijl haar weg in de overheidsarchitectuur, zij het eerder uitzonderlijk. Vaak bleef dit beperkt tot kunstwerken zoals de kleurrijke wandtaferelen van Jean-Pierre De Vynck in het studentenrestaurant De Brug (1956-1960), de Ledeganck (1959-1970) en het HIO (1958-1960). Bij de Bollekensschool (1962-1967) lijkt die speelse expo-stijl niet alleen het keramische "bollen-kunstwerk" op de voorgevel beïnvloed te hebben, maar ook het gebogen grondplan. Hetzelfde geldt voor het geologisch instituut op de campus De Sterre (1971) waarvan het grondplan bestaat uit een combinatie van een cirkel en een Y-vorm. Bij het Rooigemzwembad geven de twee naar elkaar toelopende lessenaarsdaken de indruk van een vlinderdak, een typisch element van de expo-stijl. En ook de kapel van het UZ Gent met zijn vijfhoekige grondplan en dynamische dakvolume lijkt een late exponent van dat speelse modernisme.

Veel wijder verspreid dan deze expo-stijl, vanaf eind jaren vijftig tot ver in de jaren zeventig, was een functioneel, technisch vernieuwend modernisme dat gekenmerkt wordt door een structurele opbouw met vrije plattegronden (die een flexibele inrichting mogelijk maken) en dito gevels, evenals een doorgedreven geïndustrialiseerd constructieproces met prefabricage en seriewerk. Deze architectuur

Afbeelding 23. Watertoren, Kattenberg (Foto Evert Vandeweghe, 2019).

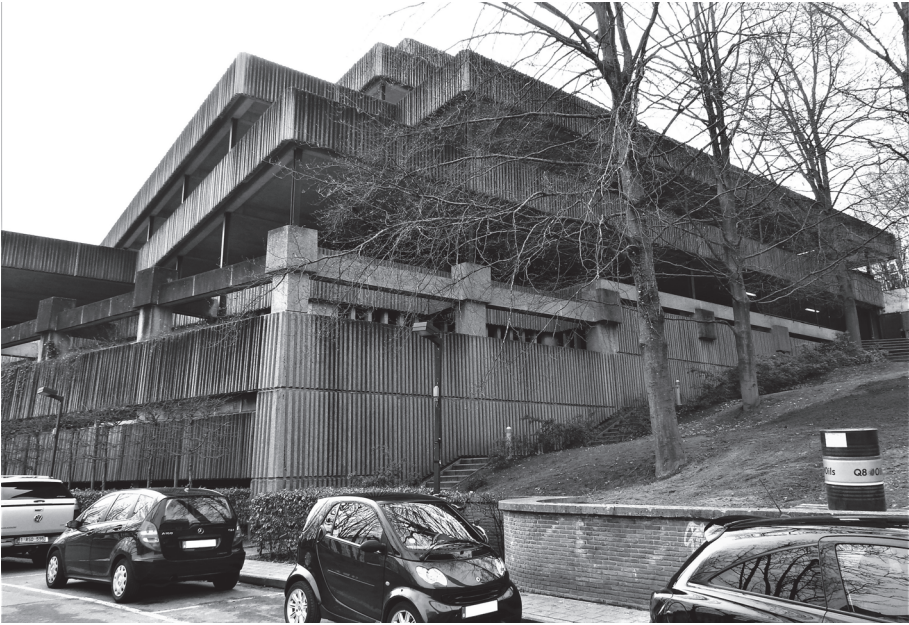

Afbeelding 24. Brandweerkazerne, Rodenhuizekaai (Foto Evert Vandeweghe, 2019).

vertaalt zich vaak in eenvoudige volumes, meestal rechtopstaand, maar evengoed horizontaal (bijvoorbeeld bij de eerste fase van het PHTI). Het meest zichtbare aspect van deze architectuur is de repetitieve, transparante, “immateriële” en vlakke gordijngevel, meestal in combinatie met traditionele gevels of geveldelen die een parement van baksteen, witsteen of beton hebben. Voorbeelden van dit modernisme zijn onder andere de Ledeganck, Home Fabiola, en de eerste fase van het PHTI, het HIO en HILO, het studentenrestaurant De Brug en de campus De Sterre. Ondanks het functionele en industriële karakter van deze architectuur getuigen de beste voorbeelden ook van een bepaalde esthetiek, gekenmerkt door materiaalcontrasten, vormelijke principes zoals symmetrie en repetitie, en een bestudeerde compositie van horizontale en verticale gevelelementen. Een mooi voorbeeld is de eerste fase van het PHTI, waar de invloed van de Deense modernist Arne Jacobsen niet alleen de gordijngevels maar ook de interieurinrichting en het meubilair beïnvloedde. Eerder uitzonderlijk slaagde men er in een modernistische inplanting in het groen te realiseren, bijvoorbeeld in het geval van de universiteitscampus De Sterre die opgevat werd als een *greenfieldcampus* naar Angelsaksisch model waarbij studeren, onderzoek, ontspannen en wonen gecombineerd zouden worden ter ontlasting van de binnenstad.

Vanaf eind jaren zestig werd de architectuur van openbare gebouwen in Gent, mede onder invloed van mei '68, beïnvloed door uiteenlopende kritische reacties tegen dit functionalistische modernisme, gaande van architectuurstromingen zoals het structuralisme, brutalisme en postmodernisme, tot meer algemene pleidooien voor kleinschaligheid, gebruikersparticipatie en het behoud van de bestaande historische en landschappelijke omgeving.

Kenmerkend voor het brutalisme is in de eerste plaats het ‘eerlijke’ materiaalgebruik wat zich meestal vertaalde in ruw bekiste zichtbeton (bijvoorbeeld bij het provinciaal administratiegebouw aan de Gouvernmentstraat of de gemeentelijke administratie van Gentbrugge) of betonstenen (bij Het Trappenhuis), zowel aan de buitenzijde als in het interieur, en meestal in combinatie met onbeschilderd hout of staal. Eerder uitzonderlijk werd ook baksteen gebruikt, bijvoorbeeld bij de brandweerkazerne Rodenhuize waar zowel binnen als buiten onderhoudsvriendelijke gebakken klinkerkeien gebruikt werden voor muren en vloeren, in combinatie met beton. Typisch voor het brutalisme is ook de meer plastische opbouw van de gevels in vergelijking met de vlakke, immateriële gordijngevels van het modernisme (bijvoorbeeld bij het provinciaal administratief centrum aan de Gouvernmentstraat) en de meer complexe volumetrie (bijvoorbeeld de verspringende stapeling van volumes bij het Trappenhuis en de omgekeerde ziggoerat bij de derde fase van het PHTI).

Afbeelding 25. Faculteit Economische Wetenschappen, Hoveniersberg (Foto Evert Vandeweghe, 2018).

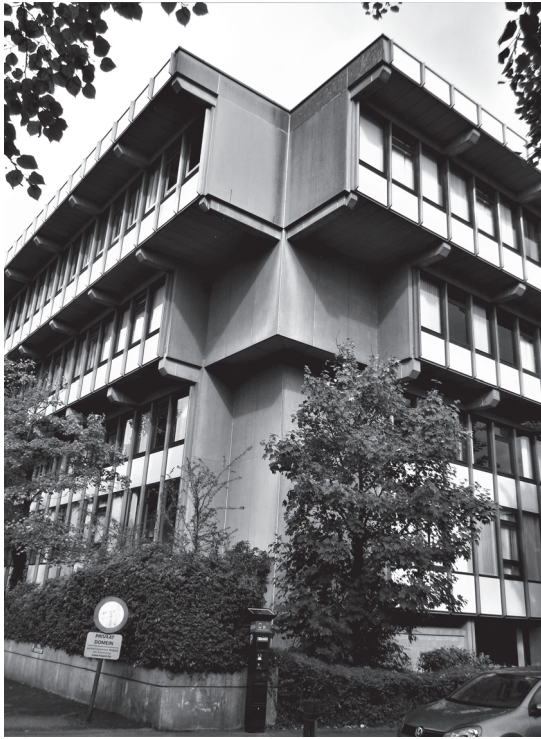

Afbeelding 26. Toreken, Vrijdagmarkt (Foto Evert Vandeweghe, 2017).

In tegenstelling tot wat de term brutalisme lijkt te impliceren, zijn de beste voorbeelden op een heel verfijnde manier geïntegreerd in hun omgeving. Zo onderscheiden de betonblokken van het Trappenhuis zich van de omliggende burgerhuizen met gepleisterde lijstgevels uit de tweede helft van de 19de eeuw, zonder het karakter van de wijk te schaden. Het administratiegebouw van de provincie (1968-1971) respecteert de gabarieten en rooilijnen van de historische context, de trapkokers ervan zorgen voor aansluiting bij de naburige panden en de geprefabriceerde betonnen elementen communiceren met de blauwhardstenen bossage poortomlijsting van het provinciegebouw aan de overzijde van de straat. De terrasbouw van de faculteit Economische Wetenschappen (1975-1978) lijkt dan weer organisch te zijn gegroeid op de oevers van de Muinkschelde.

Die aandacht voor integratie en voor architectuur als een vorm van stadsontwerp kenmerkt ook het postmodernisme dat vanaf midden jaren zeventig zijn intrede deed in Gent, zij het soms op een meer speelse manier. Zo greep men bij de watertorens aan de Kattenberg (1972-1977) terug naar de modernistische gordijngevel maar in een golvende vorm (een symbolische verwijzing naar de waterfunctie) en ingevuld met reflecterend vensterglas waardoor het gebouw lijkt te verdwijnen achter een gefragmenteerde weerspiegeling van de omliggende historische gebouwen (de 19de-eeuwse watertorens en Leopoldskazerne). De beste projecten uit de jaren tachtig kenmerken zich door het zoeken naar een evenwicht tussen stedelijke integratie en architecturale autonomie. Een mooi voorbeeld hiervan is de elektriciteitscabine Prinsenhof (1984) die zich qua inplanting en silhouet bescheiden inpast in de omgeving, maar die tegelijkertijd haar plaats opeist door interne vormelijke principes als symmetrie. Hetzelfde geldt, op veel grotere schaal, voor de rijkswachtkazerne aan de Ridderstraat (1981-1996) die gekenmerkt wordt door een zekere monumentaliteit en statigheid (door het gebruik van onder andere symmetrie en traliewerk) maar die ook getuigt van de aandacht voor de context (de 19de-eeuwse neoclassicistische burgerlijke stad), voor de verhouding privé-semipubliek-publiek (door wandelroutes, doorkijkjes en binnenplaatsen) en voor functievermenging (veiligheid en wonen).⁵¹ Hetzelfde gaat op voor de renovatie van het Toreken met een hedendaags ogende nieuwbouw die zich perfect integreert in de omgeving en een herbestemming (tot ontspannings- en cultuurruimte) die zich inpaste in de toenmalige stadsvernieuwing van de Vrijdagmarkt en de Gentse Kuip.

⁵¹ P. Lievevrouw e.a., *Groep Planning, Verweven als leidraad 1966-1996*, Brugge, 1997, pp. 100, 104-105 en 263; H. Heynen, 'Het postmodernisme en de Vlaamse architectuur', *Vlaanderen* 44 (1995), pp. 341-346.

Afbeelding 27. Provinciaal Handels- en Taalinstituut (PHTI), derde fase, Henleykaai (Foto Evert Vandeweghe, 2017).

Afbeelding 28. Rijswachtkazerne, Ridderstraat (Foto Evert Vandeweghe, 2017).

Een epiloog: (her)waardering en (her)bestemming

Dat de overheden in het naoorlogse België op geen enkel moment belangstelling hebben laten blijken voor eigentijdse architectuur, zoals Francis Strauven in 1987 nog beweerde, lijkt op basis van de situatie in Gent op zijn minst overdreven. Het is juist dat heel wat interessante projecten niet gerealiseerd werden en dat de gerealiseerde gebouwen vaak moeizaam tot stand kwamen, met de nodige toegevingen (niet in het minst financieel gemotiveerd). Het resultaat is een architectuur die heel wat minder spectaculair oogt dan de meer radicale, private woonarchitectuur uit die periode. Dit hoeft echter niet eenduidig negatief beoordeeld te worden. Zo liet Mil De Kooning zich in 1988 nog eerder laetdunkend uit over de naoorlogse private woonarchitectuur in Gent omdat hij te veel profileringsdrang bemerkte van architecten die internationale modes volgden, zonder rekening te houden met de gebruikers.⁵² Dit verwijt gaat veel minder op voor de overheidsgebouwen en naarmate de tijd verstrijkt, lijkt ook de waardering voor die meer gematigde maar degelijke overheidsarchitectuur te groeien. Veelzeggend zijn twee recente publicaties van Marc Dubois waarin hij zich positief uitlaat over de architectuur van het provinciehuis in Gent en de telefooncentrales.⁵³

Het behoud van dergelijke publieke overheidsgebouwen is niet voor de hand liggend omdat ze – meer dan private architectuur – het hoofd moeten bieden aan technische veranderingen en strengere normering, bijvoorbeeld inzake brandveiligheid, in het bijzonder bij scholen. Toch blijkt het mogelijk om deze infrastructuur te renoveren met behoud van erfgoedwaarde. Een mooi voorbeeld is de Ledeganck die de voorbije jaren ingrijpend werd gemoderniseerd als onderzoeks- en onderwijscentrum, zonder haar architecturaal karakter te verliezen. Dat dit überhaupt mogelijk was, is mede te danken aan de vrije plattegrond en gevelindeling die de essentie vormden van het oorspronkelijke concept. Andere gebouwen werden de voorbije decennia succesvol herbestemd. Eén voorbeeld is het gebouw van de Elektriciteit-, Gas- en Waterdiensten aan het Woodrow Wilsonplein dat voor de meeste inwoners van Gent gekend is als de (oude) stadsbibliotheek, een functie die het van 1992 tot 2017 vervulde na een geslaagde renovatie door stadsarchitect

⁵² M. De Kooning, 'Hoogtevrees? Bedenkingen bij de architectuurinventaris', in M. De Kooning (ed.), *Architectuur als Buur. Panorama van Gent en omstreken 1968-1988*, Gent, 1988, pp. 49-50.

⁵³ Over het provinciehuis schrijft hij: "(...) door velen, tot op heden ondergewaardeerd ontwerp. Het is geen spectaculair gebouw, veeleer een klassiek gestructureerd grondplan met een keuze van bouwmaterialen gericht op duurzaamheid. Deze kwaliteiten worden vandaag onderschat en hopelijk blijft dit complex bewaard" (M. Dubois en N. Poulain, 'Jean Hebbelynck in Gent', *Interbellum*, 36.3 (2016), pp. 7-18). Bij telefooncentrales pleit hij voor het behoud van deze degelijke constructies (M. Dubois en Y. Peszrat, *Architectuur en telefonie*, Brussel, 2019, p. 60).

Koen Van Nieuwenhuysse. Met de herbestemming tot stadskantoor breekt binnenkort een derde leven aan voor dit gebouw, en verbreedt hopelijk het draagvlak voor het behoud van dergelijke naoorlogse overheidsarchitectuur.

Abbeelding 29. Elektricitetscabine, Prinsenhof (Foto Evert Vandeweghe, 2018).